

**SAMENLEVEN MET
VERSCHIL**

*Wij dromen als één mensheid, als reisgenoten van hetzelfde menselijke vlees,
als kinderen van dezelfde aarde, die ons allen herbergt,
ieder met de rijkdom van zijn geloof of van zijn overtuigingen,
ieder met zijn eigen stem, allen broeders en zusters.*

Franciscus, Paus. Fratelli tutti, § 8 9 (3 oktober 2020).

In de Nederlandse vertaling van de Heilige Stoel, eveneens geciteerd
in Kerkelijke Documentatie (Kerkmale Documentatie nr. 1 / 2021)

*Amsterdam plukt de vruchten van de vrijheid, blijktens haar groei die alle
volken bewonderen. In deze bloeiende en bevoorrechte stadstaat – want dat
is zij – wonen mensen uit alle volken en met alle mogelijke geloofsovertui-
gingen, eensgezind en vreedzaam samen.*

Spinoza, Benedictus de. Tractatus Theologico-Politicus, hoofdstuk 20 (1670).

In de Nederlandse vertaling van Henri Krop, De Theologisch-politieke ver-
handeling (Uitgeverij Boom, 2007), p. 307.

*“Diversiteit is een bron van kracht, het werkt niet belemmerend. Het zou
mooi zijn als meer mensen dat zouden inzien. Verschillen moeten niet weg-
gepoetst, maar erkend worden. We moeten ze onder ogen zien en met elkaar
bespreken.” - Kathleen Ferrier*

Bron: Interview in TussenRuimte (uitgave van de Raad voor de Zending),
artikel “Kathleen Ferrier: ‘Op weg naar een gedeeld toekomstperspectief’”,
mei 2013

INTRODUCTIE

Eens in de zoveel weken leid ik de kinderkerkdienst in de Amsterdamse Westerkerk. Op een zondag hebben we een kleur-opdracht. Vraagt het ene kind aan de ander: 'Mag ik van jou de huidskleur?' Zegt de ander: 'Welke huidskleur wil je?', waarop het eerste kind een beetje geïrriteerd raakt en antwoord: 'Gewoon, die!', terwijl hij zonder aarzeling de lichtroze kleur uit de potlodoendoos pakt. 'Die kleur is lichtroze,' reageert het andere kind. 'Mijn huid ziet er toch heel anders uit?'

.

Ik lees mijn zoon graag voor. Samen verdwenen we helemaal in 'de Gorgels' van Jochem Meyer. Voordat hij kon lezen, veranderde ik 'mama' altijd in 'papa' tijdens het voorlezen – wij zijn met twee papa's thuis. Ik vind het jammer dat kinderboeken vrijwel altijd uitgaan van mama en papa. Sommige kinderen hebben twee mama's, anderen geen. Er zijn ouders overleden, kinderen via zaaddonoren geboren, kinderen van twee papa's en twee mama's. Ik zou willen dat al die kinderen zichzelf evenveel herkennen in verhalen en zich niet hoeven te verhouden tot de 'standaard' mam en pap.

.

Enkele jaren geleden besloot de NS om 'dames en heren' te vervangen door 'beste reizigers'. Een kleine verandering – die grote ophef veroorzaakte. Net als de discussie over genderneutrale toiletten. Op sommige plekken werd voorgesteld om die samen te voegen met het toilet voor mensen met een fysieke beperking. 'Genderneutraal is toch geen defect?' werd er gezegd. Waarop iemand in een rolstoel reageerde: 'Ben ik dan wel defect?'

.

Met het CDA hadden we tijdens een congres een brainstorm over de vraag of je als land ook feestdagen zoals het Suikerfeest moeten vieren. Iemand van Hindoestaanse afkomst zei: 'ik wil niet dat Nederlanders het Holi-feest vieren omdat ik denk dat er onvoldoende respect is voor de diepe betekenis die dit feest voor mijn cultuur heeft.'

.

'Bij het CDA zetten we geen LHBTI+'ers op een boot om zichtbaar te zijn, maar in het kabinet', hoorde ik bij één van de eerste CDA Pride borrels waar ik was. Inmiddels is er een 'politieke boot' op de Amsterdamse Canal Parade waar verschillende politieke partijen – ook het CDA – meevaren. Maar het klopt dat het CDA een lange en rijke traditie heeft om LHBTI+'ers in sleutelposities te zetten. 'Bij ons is dat niet zo bijzonder'. En dat is maar goed ook.

In 2010 ben ik lid geworden van het CDA. Voor die tijd was ik actief bij de ChristenUnie. Maar onder andere mijn 'coming out' maakte dat ik me daar steeds minder thuis begon te voelen. Ik wilde lid zijn van een politieke partij waar ik zonder enige twijfel mezelf kan zijn en geaccepteerd wordt zoals ik ben. Dat is voor mij het CDA.

Sinds oktober 2023 ben ik raadslid en fractievoorzitter van het CDA in Amsterdam. In de Amsterdamse gemeenteraad staan onderwerpen als diversiteit, inclusie en emancipatie vaak op de agenda. We zijn eigenlijk een beetje de 'diversiteitsafdeling' van de Nederlandse politiek: er zijn weinig volksvertegenwoordigers in Nederland waar deze thematiek zo uitgebreid aan de orde komt.

In die debatten merk ik dat de reflectie vanuit ons gedachtegoed door onze partij onvoldoende is geweest, waardoor er vaak een soort ongemak is bij het geven van antwoord op de vragen van vandaag. Het ontbreekt aan recente studies en publicaties over de thematiek. En eerlijk gezegd vind ik dat de discussie te veel overgelaten wordt aan 'links progressief', terwijl juist ons rijke gedachtegoed veel te vertellen heeft over diversiteit, inclusie en emancipatie.

Daarom heb ik dit manifest geschreven. Dit manifest is mijn poging om een aanzet te geven voor de discussie voor lokale CDA-fracties. Hoe verhoud jij je, in jouw gemeente, tot thema's als seksualiteit, gender, fysieke beperkingen en multiculturaliteit? Wat is een inclusieve samenleving voor jouw CDA afdeling? In dit manifest probeer ik dus vooral om de vragen te formuleren waarover je als lokale CDA fractie na kunt denken. Het antwoord dat je geeft kan per plaats verschillend zijn, maar we wortelen in dezelfde traditie.

Momenteel zien we in het publieke debat vooral identiteitspolitiek: mensen worden aangesproken als lid van een groep die ofwel privileges bezit en deze al dan niet wil behouden of als lid van een groep die slachtoffer is of achtergesteld wordt. Dat schema van 'wij' tegen 'zij' zorgt voor polarisatie. Op die manier wordt diversiteit – dat we allemaal anders zijn – eerder een breuklijn dan een mogelijkheid om te verbinden met elkaar. En dat is vreemd. Want 'diversiteit' is juist een wezenskenmerk van de samenleving. Niet iets wat ons bedreigt, niet iets wat we moeten bewerkstelligen, maar gewoon een kenmerk. Diversiteit laat de veelkleurigheid van ons als mensheid zien.

Het 'verschillend zijn' maakt dus wezenlijk deel uit van de samenleving. Onze samenleving is divers. Dat is geen ideologisch uitgangspunt, maar een feitelijke constatering. Mensen verschillen in afkomst, gender, overtuiging, gezondheid, taal, seksuele oriëntatie, lichaam, en nog veel meer. Die verscheidenheid vraagt om zorgvuldige omgang, niet om een debat over of die diversiteit wenselijk is. De echte vraag is: hoe zorgen we dat iedereen zich gezien weet, dat we recht doen aan verschil, en dat niemand stelselmatig over het hoofd wordt gezien? Daarover gaan ook de voorbeelden waar ik de inleiding mee begon, over 'huidskleur', het lezen van kinderboeken, acceptatie van LHBTI+-ers of het toegankelijke toilet.

WAAROM DIT MANIFEST?

Een gezonde samenleving houdt rekening met verschillen en biedt voor ieder individu en iedere gemeenschap kansen tot ontplooiing. Een samenleving waarin voor bepaalde mensen of groepen geen plek is, is in mijn optiek een incomplete en onvolmaakte samenleving. En dat is een probleem voor de samenleving als geheel: Individuen kunnen klem komen te zitten doordat ze bijvoorbeeld minder kansen hebben. Minderheden kunnen te maken krijgen met discriminatie. Of het blijkt dat oude en vertrouwde structuren niet aan alle groepen in de samenleving ten goede komen. Dus hoewel we diversiteit niet hoeven te bewerkstelligen, moeten we haar wel beschermen, bevorderen, verdragen. Diversiteit is een gegeven, maar het is niet vanzelf probleemloos. Het bestaat op zichzelf en van nature, maar heeft ook onderhoud en bescherming nodig. De christendemocratie omarmt de pluriformiteit die de samenleving eigen is.

Als het gaat om emancipatie heeft de christendemocratie een eigen verhaal. Sterker nog, de christendemocratie van vandaag heeft haar wortels in allerlei emancipatiebewegingen uit het verleden. De voorbeelden uit de geschiedenis van de christendemocratie zijn talloos. Denk aan de encycliek *Rerum Novarum* uit 1891 van Paus Leo XIII, waarin Leo XIII de sociale kwestie (de slechte leef- en werkomstandigheden van arbeiders tijdens de industriële revolutie en de groeiende sociale ongelijkheid) behandelt en voor arbeidersrechten pleit en uitbuiting afwijst. Of denk aan de strijd die Abraham Kuyper, oprichter van de ARP voerde voor de 'kleine luyden', gelijke rechten, bijzonder onderwijs en een samenleving gebaseerd op christelijke waarden en normen en sociale rechtvaardigheid. Hetzelfde geldt voor de voorman van de Katholieken, Herman Schaepman die zich inzette voor de emancipatie van katholieken in Nederland. Als eerste katholieke priester in de Tweede Kamer streed hij voor gelijke rechten, invloed in de politiek en sociale opkomst van de katholieke bevolkingsgroep.

Tegelijkertijd kunnen we over de Christendemocratie minder duidelijke voorbeelden geven als het gaat over de hedendaagse discussie over identiteit en emancipatie. Hoog tijd dus om daarmee aan de slag te gaan!

“Ja maar jullie zijn in Amsterdam zo progressief”, zei een collega CDA'er mij laatst. “Want hier stellen wij zulke vragen niet”, voegde zij eraan toe. Voor mij was dat een eyeopener: het stellen van een vraag kan als progressief ervaren worden. Maar laten we eerlijk zijn: Progressieve stemmen hebben terecht aandacht gevraagd voor uitsluiting en institutionele ongelijkheid. Tegelijk ontbreekt in het progressieve denken vaak het besef dat mensen niet alleen individu zijn, maar ook deel van een gemeenschap die gedragen wordt door gedeelde waarden. Daarom is het zo belangrijk dat ook de Christendemocratie zich nadrukkelijker in de hedendaagse discussie gaat mengen.

Ik kan daarin al wel een verwachting uitspreken. Ik sluit mij graag aan bij de woorden van hoogleraar Henk Woldring, die de christendemocratie als een gematigd-progressieve sociale beweging typeert. Het gematigde en tegelijk progressieve van de christendemocratie ziet Woldring vooral in het feit dat de christendemocratie waarde hecht aan de traditie (dat is het conservatieve, gematigde deel) maar die tegelijk wil vernieuwen en openstaat voor eigentijdse maatschappelijke ontwikkelingen en voor uitdagingen van de toekomst, en zichzelf niet los ziet van het verleden maar juist in continuïteit met dat verleden de samenleving geleidelijk wil verbeteren.

Met die gedachten in het achterhoofd wil ik vijf aanbevelingen formuleren waarover lokale programmacommissies na kunnen denken. Voordat ik deze doe, wil ik eerst een paar definities geven en een aanzet doen voor een 'Christendemocratisch denkkader'. Dit kader kun je zien als 'bril' die je op kunt zetten om naar de aanbevelingen te kijken.

Definities

- **Diversiteit** verwijst naar de feitelijke verscheidenheid aan mensen in de samenleving – in afkomst, geloof, gender, gezondheid, taal, relaties, leeftijd en meer. Die verscheidenheid is niet iets wat we moeten nastreven, maar een bestaand gegeven dat erkenning en bescherming verdient. Diversiteit is geen ideologisch doel, maar een maatschappelijke realiteit die zorgvuldig politiek handelen vereist.
- **Inclusie** betekent dat ieder mens daadwerkelijk toegang heeft tot maatschappelijke instituties, publieke voorzieningen en sociale netwerken – en zich daar ook **erkend en gezien** weet. Het gaat niet alleen om formele toegang, maar ook om culturele herkenning en om de vraag of mensen zich veilig en volwaardig onderdeel voelen van het geheel.
- **Emancipatie** is het proces waarin mensen, individueel en gezamenlijk, de ruimte en de mogelijkheden krijgen om op basis van hun eigen waarden, talenten en achtergrond volwaardig mee te doen aan het publieke leven. Dat vraagt zowel om persoonlijke inzet als om maatschappelijke structuren die dat ondersteunen.

CHRISTENDEMOCRATISCH DENKKADER

De christendemocratie benadrukt het belang van sociale rechtvaardigheid en solidariteit. Emancipatie wordt niet alleen gezien als een individuele zaak, maar ook als een collectieve verantwoordelijkheid om te streven naar een rechtvaardige samenleving waarin kwetsbaren, minderheden en gemarginaliseerden worden beschermd en ondersteund.

Helaas verloopt het maatschappelijke en politieke gesprek over deze thematiek vaak stroef en gepolariseerd en de inhoudelijke discussie wordt vooral in links-progressiever kringen gevoerd. Dat brengt beperkingen met zich mee.

Ten eerste is er in het progressieve discours vaak te weinig oog voor de culturele en historische verbondenheid van een gemeenschap – de tradities, normen en waarden die een samenleving door de generaties heen met elkaar verbinden. In Nederland gaat dat over een gedeeld erfgoed van joods-christelijke én humanistische wortels, waarin verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid, gewetensvrijheid en menselijke waardigheid centraal staan. Wanneer die culturele bedding wordt genegeerd of zelfs verdacht gemaakt, ontstaat er vervreemding. Veel mensen herkennen zich dan niet meer in het gesprek – en haken af. Ten tweede gaat het progressieve debat vaak uit van het individu als autonoom middelpunt: het recht op zelfidentificatie, zelfontplooiing, zelfbeschikking. Maar mensen leven niet los van anderen. We zijn gevormd in relaties, ingebed in gezinnen, gemeenschappen en instituties. Rechten zijn belangrijk – maar ze bestaan niet in een vacuüm. Ze moeten altijd gezien worden in samenhang met plichten, binding, verantwoordelijkheid.

Tegelijk laten veel conservatieve of gematigde stemmen het debat volledig aan progressieve denkers over, of verschansen zich in een anti-woke reflex die vooral draait om verzet – zonder visie. Tussen die twee uitersten blijft het oorverdovend stil.

Daarom is het tijd dat het christendemocratisch denken weer stevig plaatsneemt aan tafel. Niet als tegenstem, maar als meedenkende, meewerkende en ook kritische traditie. Een traditie die diversiteit niet ziet als een modieuze keuze, maar als een gegeven van de werkelijkheid.

Aan die tafel moeten we als eerste duidelijk maken dat 'Identiteit' geen vaste kern of onveranderlijk gegeven is, maar een dynamisch samenspel van wie we denken te zijn en hoe de wereld ons vormt. Psycholoog Paul Verhaeghe legt scherp uit dat we niet één uniek 'ik' bezitten, maar een verzameling van identiteiten die we meedragen als onderdeel van verschillende sociale groepen. Onze identiteit is daarmee geen onveranderbaar gegeven, maar "een constructie", ingegeven door interactie met omgeving, cultuur en normen. Politiek kan dus niet uitgaan van een statisch zelfbeeld — want dat bestaat eenvoudigweg niet — maar moet ruimte bieden voor identiteit als levenslang wordingsproces; zowel voor individuen als voor groepen.

Ik zou vier principes willen benoemen, van waaruit we naar vraagstukken over diversiteit en inclusie kunnen kijken.

1

Menselijke waardigheid als onvoorwaardelijk principe

De christendemocratie begint niet bij de groep waartoe iemand behoort, maar bij de unieke waardigheid van ieder mens. Die waardigheid is niet afhankelijk van afkomst, overtuiging, gedrag of beperking. Het gaat niet om slachtofferschap of verdienste, maar om de erkenning dat ieder mens meetelt – zonder voorbehoud en zonder hiërarchie in kwetsbaarheid.

2

Vrijheid en verantwoordelijkheid

Vrijheid is geen individuele claim, maar gaat altijd gepaard met verantwoordelijkheid voor de ander en de gemeenschap. Waar identiteitspolitiek het risico loopt te verzanden in eenzijdige eisen of claims, nodigt de christendemocratie uit tot een wederkerige benadering: wat vraagt mijn vrijheid – van de ander? En wat vraagt de vrijheid van de ander – van mij?

3

Individu én gemeenschap

De mens is geen solitair individu, maar ook niet volledig bepaald door de groep. Christendemocratie ziet mensen als individuen-in-relatie: gevormd door familie, buurt, cultuur en geloof, maar nooit volledig erin opgaand. Dat vraagt om beleid dat verbinding stimuleert en mensen helpt om zich in vrijheid te verhouden tot hun omgeving – juist ook als ze daarvan afwijken.

4

Consensus en compromis

In plaats van het politieke debat te laten polariseren tussen absolute waarheden en identitaire botsingen, kiest de christendemocratie voor het gesprek, het compromis, de stap vooruit. Noem het pragmatisme. Verschil hoeft niet te worden uitgewist, maar vraagt wel om een gemeenschappelijk kader. Niet alles hoeft hetzelfde te zijn, maar we moeten elkaar wel kunnen blijven verstaan, dat is onze verantwoordelijkheid en roeping. Elkaar uit de weg gaan past daar dus niet bij. We moeten proberen om zaken praktisch goed op te lossen ondanks dat we het ideologisch oneens zijn.

VIJF AANBEVELINGEN VOOR LOKALE CDA FRACTIES EN PROGRAMMACOMMISSIES

In dit manifest probeer ik woorden te geven aan wat diversiteit, inclusie en emancipatie kunnen betekenen vanuit christendemocratisch perspectief. Niet als antwoord op alle vragen, maar als aanzet tot denken – en vooral: tot gesprek. Voor mij draait het daarbij om één kernvraag: hoe doen we recht aan verschil, zonder het gedeelde uit het oog te verliezen? Vanuit die vraag formuleer ik vijf aanbevelingen. Zie ze als uitnodigingen aan jouw lokale programmacommissie om het gesprek te voeren. Je hoeft het niet met alles eens te zijn. Juist het gesprek zelf is waardevol. Wees je alleen bewust van de keuzes die je maakt – en durf ze te maken.

1. Ontwikkel een lokaal beleidskader voor diversiteit en inclusie

Neem in je verkiezingsprogramma op dat jouw gemeente een eigen kader voor diversiteit en inclusie opstelt, samen met inwoners. Dit helpt om het gesprek hierover structureel te voeren, op basis van lokale ervaringen en waarden. Leg de nadruk op samenleven en publieke gerechtigheid – niet op het behartigen van deelbelangen. Diversiteit verdient erkenning, maar altijd in relatie tot het algemeen belang. Door dit lokaal in jouw gemeente te doen komt er ook een verhaal dat bij je lokale situatie past.

2. Wees zorgvuldig in taal en inrichting van de publieke ruimte

Aanspreekvormen ('beste reizigers') en voorzieningen (genderneutrale toiletten) kunnen bijdragen aan inclusie, maar vragen om nuance en redelijkheid. Wat werkt in de ene context, roept elders weerstand op. Voorkom symboolpolitiek en maak afwegingen op basis van herkenning, toegankelijkheid en praktische bruikbaarheid voor alle inwoners. Maar schuw daarin statements zoals het bekende 'regenboog zebepad' niet: je laat ermee zien dat iedereen welkom is.

3. Geef structureel aandacht aan vergeten of onderbelichte groepen

Vraag je af welke groepen of geschiedenissen in jouw gemeente onvoldoende gezien worden. Denk aan slavernijverleden, migratiegeschiedenis of langdurige uitsluiting van mensen met een beperking. Werk aan structurele erkenning via herdenkingen, educatie of erfgoedprojecten. Zo wordt diversiteit verbonden aan gedeeld bewustzijn en gedeelde toekomst. In onze cultuur zitten gedeelde verhalen. Het heeft, bijvoorbeeld, lang geduurd voordat de Nederlandse overheid inzag hoezeer het verhaal over het slavernijverleden ook het Nederlandse verhaal is. Zorg ervoor dat deze verhalen ook in jouw gemeente verteld en beleefd worden. Ook zou je kunnen overwegen om als gemeente in de rol als werkgever 'transitieverlof' in te voeren. Dit is een praktische en rechtvaardige maatregel, zonder dat het beleidsmatig het uitgangspunt hoeft te worden. Het biedt ruimte zonder te normeren: genderdiversiteit verdient bescherming, maar geen totalisering.

4. Werk aan fysieke én culturele toegankelijkheid

Toegankelijkheid is meer dan een rolstoelvriendelijke ingang. Het gaat ook om representatie, houding en mentaliteit. Zorg dat publieke gebouwen, dienstverlening én communicatie toegankelijk zijn – fysiek én mentaal. Mensen met een beperking zijn geen uitzondering, maar volwaardige deelnemers aan de samenleving.

5. Erken levensbeschouwelijke diversiteit als onderdeel van publieke diversiteit

Voor veel mensen is geloof of levensbeschouwing een wezenlijk onderdeel van hun identiteit. Gemeenten kunnen het gesprek voeren over hoe hiermee wordt omgegaan in publieke functies en ruimtelijke inrichting. Denk aan religieuze gebouwen, zichtbare geloofsuitingen door ambtenaren of levensbeschouwelijke ondersteuning in zorginstellingen. Door hier bewust positie in te kiezen, ontstaat ruimte voor diversiteit zonder neutraliteit te verliezen.

SLOT – SAMEN LEVEN MET VERSCHIL: WAT NU?

Wat de kleine scènes uit het begin van dit manifest – over kleurpotloden, kinderboeken, treinomroepen en toiletten – met elkaar gemeen hebben, is dit: ze laten zien hoe snel mensen onbedoeld buiten beeld raken als we blijven denken vanuit één norm. Niet uit onwil, maar omdat onze instituties, onze taal, cultuur en zelfs onze verbeelding vaak nog uitgaan van een standaardmens die niet iedereen vertegenwoordigt.

Juist daarom is politieke bezinning nodig. Niet om elk verschil politiek te maken, maar om ruimte te maken voor wie zich niet vanzelfsprekend herkent in het bestaande. Verschillen zijn geen probleem op zichzelf, maar ze worden wél problematisch als we ze niet onderkennen. Dan wordt verschil onzichtbaarheid. En onzichtbaarheid leidt tot ongelijkheid.

De christendemocratie heeft in deze zoektocht iets wezenlijks bij te dragen. Vanuit het besef dat ieder mens waardig is, niet ondanks maar mét zijn of haar achtergrond, lichaam, overtuiging of levensweg. Vanuit het vertrouwen dat mensen tot bloei komen in gemeenschap – niet los van elkaar, maar in relatie tot elkaar. En vanuit de overtuiging dat rechtvaardig beleid altijd meer vraagt dan het volgen van culturele reflexen of politieke mode.

Dit manifest is geen sluitstuk, maar een begin, een denkoefening. Ik zie dit manifest daarom als een uitnodiging. Aan iedere lokale fractie, iedere programmacommissie, iedere bestuurder die werkt vanuit christendemocratische waarden. Om eigen antwoorden te formuleren op vragen die door sommigen als ‘progressief’ ervaren worden. Zodat we samen gemeenten bouwen waar iedereen meetelt – niet omdat we verschillen negeren, maar omdat we ze serieus nemen. Dat is geen aanpassing aan de tijdgeest meer recht doen aan wie we als Christendemocraten zijn.

Rogier Havelaar,
fractievoorzitter CDA Amsterdam
24 juli 2025

Fotografie: Amilcar van Mulier